

ТАГАНРОЗЬКІ РОКИ ОЛЕКСІЯ ЛЕВИТСЬКОГО

До того як 1917 року Олексій Августович Левитський (1872–1947) приїхав до Полтави й очолив Полтавський учительський інститут, він уже пройшов великий шлях як педагог і просвітник, невтомний громадський трудівник. Працювати йому довелося в багатьох місцях Російської імперії, а переселенню до Полтави безпосередньо передував таганрозький період життя, на який припали великі історичні події і під час якого Левитський виявив себе як видатний освітянин і активний український діяч. Цей період, оскільки він становить важливу частину біографії Левитського, потребує ґрунтовного дослідження; тимчасом таганрозькі історики і краєзнавці постать Левитського досі обходили увагою.

У Таганрозі Олексій Левитський оселився 1913 року, обійнявши посаду директора місцевого комерційного училища. Раніше її тривалий час займав досвідчений педагог і літератор Євген Гаршин (брат російського письменника В. Гаршина), і попечительська рада училища добирала кандидатуру нового директора дуже ретельно. Перед тим як прийняти остаточне рішення, вона збирала відомості про Левитського з різних джерел і навіть відрядила свого представника до Казані, де Левитський саме служив інспектором комерційного училища, із дорученням побувати на його уроках.

За подіями навколо обрання директора уважно стежила місцева преса, на сторінки якої потрапили деякі документи, цікаві для дослідників біографії Левитського. Так, найбільша на Донщині газета «Приазовський край», котра виходила в Ростові-на-Дону, оприлюднила послужний список Левитського, з якого видно, що кандидат на директорське місце «...закінчив курс наук у [Новоросійському] університеті по історико-філологічному факультеті 1895 р. з дипло-

мом 1-го ст[упеня] і того ж року призначений викладачем російської мови до Катеринославської міської жіночої гімназії. 1899 р. він склав спеціальний іспит при історико-філологічному факультеті Новоросійського університету і удостоєний звання вчителя гімназії з правом викладати російську мову та словесність. 1900 р. призначений інспектором народних училищ Кубанської області. 1904 р., за розпорядженням попечителя Кавказького навчального округу, заступав посаду директора народних училищ Кубанської області і того ж року отримав чин колезького радника зі старшинством з 1 вересня 1900 р.¹ У грудні 1904 р. нагороджений орденом св. Анни 3-го ст[упеня]. 1905 р. призначений інспектором Армавірської чоловічої прогімназії. 1906 р. переміщений на поса-

Олексій Левитський (1872–1947), педагог, громадський діяч

ду голови педагогічної ради жіночої гімназії Усаневич, у Бердичеві, а також викладачем російської мови та історії тієї ж гімназії. 1907 р. дістав чин статського радника. 1911 р. переведений на службу інспектором Казанського комерційного училища... 1912 р. нагороджений орденом св. Станіслава 2-го ступеня.

<...> Крім того, з клопотання п. Левитського видно, що він у теперішній час, крім служби в Казанському комерційному училищі, є викладачем педагогічних курсів при Казанському університеті для підготовки вчителів середньої школи. Вивчав шкільну справу в Німеччині, про що друкований звіт додано до прохання. Педагогічну діяльність провадить 17 років» [14].

Інший опублікований документ – це лист від директора Педагогічного музею в Києві Олександра Музиченка, надісланий у відповідь на запит із Таганрога і цікавий, зокрема, згадкою про зв'язки Левитського з Полтавщиною. На погляд Музиченка, Левитський «...всюди, де проходила його служба (в Одесі,

¹ Тут і далі дати подано за старим стилем.

на Кавказі, в Києві і зараз в Казані), виявляв неабиякий організаторський талант, високий педагогічний інтерес, тактовну гуманність, справжню любов до дітей і величезну працездатність. Він і досі, незважаючи на свою досвідченість, є допитливим педагогом, вивчає останніми роками організацію шкільної практики за кордоном та у великих російських центрах. До його досвідченості вдаються громадські організації, наприклад, останнім часом Полтавське губернське земство з питання про влаштування шкільного бюро (цікава замітка про це у «Вестнике воспитания» за 1913 р., № 1, стор. 67). Особисто я знаю Олексія Августовича як літератора, котрому належить кілька педагогічних праць, як працівника в київських навчальних закладах і керівника з викладання рідної мови на постійних київських курсах при навчальному окрузі для підготовки учителів середньої школи, куди були залучені кращі педагогічні сили Києва, і, нарешті, як лектора на полтавських літніх курсах для народних учителів. Усюди він був досвідченим, цікавим, товаришким співпрацівником у роботі і користувався великим, цілком заслуженим авторитетом і успіхом» [4].

До цієї характеристики слід додати кілька слів про давні українські симпатії Олексія Левитського, які яскраво виявилися, приміром, під час його служби на Кубані, де він підтримував зв'язки з українофілами і брав участь у їхніх справах. Але цей напрямок його діяльності, звичайно, не годився тоді для офіційної рекомендації.

2 травня 1913 року на засіданні попечительської ради Таганрозького комерційного училища нарешті відбулися вибори. Переважною більшістю голосів на посаду директора був обраний Олексій Левитський, і вже влітку він приїхав до місця своєї нової служби.

У майже 70-тисячному Таганрозі комерційне училище було не лише одним із чільних середньоосвітніх закладів, але й важливим осередком культурного життя: тут влаштовувалися публічні лекції, існував музичний гурток тощо. І це відразу розширило коло діяльності Левитського.

Трохи згодом його призначили також завідувачем міських початкових училищ і членом Таганрозької окружної училищної ради. Тож, окрім роботи в себе в комерційному училищі, йому доводилося брати участь у вирішенні найрізноманітніших питань, пов'язаних із повсякденним життям початкових шкіл міс-

Колишнє Таганрозьке комерційне училище, нині середня школа № 10 (фото автора)

та, – таких як розподіл учнів по школах, проведення іспитів тощо.

Також Левитський став членом місцевого Товариства педагогів і активно в ньому працював. Вважаючи, що вчитель повинен постійно вдосконалюватись і рости професійно, Олексій Августович усіляко дбав про підвищення кваліфікації шкільного вчителства й налагодження обміну досвідом між педагогами.

Він був організатором читання спеціальних лекцій для вчителів міста і округу й особисто читав такі лекції, влаштовувані Товариством педагогів. Про одну з них наприкінці 1913 року таганрозька газета писала: «Під час Різдвяних свят <...> О. А. Левитський прочитає лекцію про музеї: їх історичний огляд, розвиток, стан існуючих музеїв і значення їх у науковому відношенні. Лекція буде прочитана для вчителів початкових шкіл, як міських, так і окружних, котрі прибули до Таганрога для слухання педагогічних лекцій в комерційному училищі...» [9].

Повз увагу Левитського не проходило ніщо з того, що могло б посприяти освітній справі. Коли під час Першої світової війни на Дон і зокрема в Таганрог було евакуйовано кілька навчальних закладів із західних губерній, Левитський чи не перший указав на те, що знайомство таганрозького вчителства з педагогічними колективами цих закладів повинно принести загальну користь. 1915 року він звернувся до міського Товариства педагогів із заявою, яка була опублікована в газеті «Таганрогский вестник» і в якій він закликав скористатися з нагоди і запросити досвідчених евакуйованих педагогів прочитати в Таганрозі лекції для вчителів місцевих шкіл. Навіть «...таке тяжке явище, як біженство, – писав Левитський, – повинно бути використане в тих випадках, коли воно викликало появу нових культурних сил там, де їх раніше не було» [3].

Крім цієї великої організаційно-педагогічної роботи, Олексій Августович брав активну участь у різних культурних заходах, які проводилися в місті громадськими організаціями. Наприклад, восени 1914 року на вечорі, присвяченому 100 річчю від дня народження М. Лермонтова, що відбувся в приміщенні товариства “Самопоміч”, він прочитав лекцію про життя і творчість російського поета. А навесні 1916 го повідомлялося про вечір пам’яті Ф. Достоєвського, влаштований товариством “Освіта”, на якому вчений мав розповісти його біографію.

Деякі товариства Олексій Левитський очолював особисто. Так, 1914 року він був обраний головою правління Таганрозького літературно-мистецького гуртка, в організації якого сам узяв діяльну участь. Пізніше очолив “Товариство для відкриття народних бібліотек у Таганрозі”. А створення 1916 року за ініціативою Левитського бібліотеки-читальні імені російського педагога В. Вахтерова, “відповідальною особою” якої теж обрали Левитського, стало головним його внеском у бібліотечну справу в місті.

Уся ця напроцуд широка громадська і просвітницька праця, безперечно, була результатом набутого ним ще в студентські роки, під впливом професора О. І. Кирпичникова, глибокого переконання в тому, що педагог, та ще й викладач літератури, живучи в провінційному місті, не може не цікавитися тими культурно-просвітніми починаннями, які відбуваються тут, не може їх не підтримувати. “Громадська діяльна жилка” – це невід’ємна риса справжнього педагога. Не повинен учитель-словесник перетворюватися на “людину в футлярі”; він не лише на уроках намагається запалити серця учнів, а й бере участь у всіх просвітніх товариствах, які так чи так борються з “провінційною пітьмою” [8].

Особливо важливою і цікавою сферою діяльності Олексія Левитського в Таганрозі була його участь у справах місцевої української громади.

У той час Таганрозький округ Облесті війська Донського був населений переважно українцями. За переписом 1897 року, вони склали 61,0% мешканців округу. Навіть у Таганрозі, цьому південному портовому місті зі строкатим етнічним складом населення, де чимало жило греків, євреїв, вірмен, італійців, кількість українців, за тим же переписом, становила 8,2 %² (підраховано за [11]). Ро-

сійська мова міських жителів перебувала під помітним впливом української. Вистави “малоросійських” театральних груп, які часто гастролювали в рідному місті Антона Чехова, завжди знаходили свого глядача. І вже давно в місті існувало широке коло українофілів, котрі влаштовували власні культурно-просвітні заходи.

Оселившись у Таганрозі, Олексій Левитський не тільки взяв діяльну участь в громадсько-культурному житті місцевих українців, а й став одним із головних його організаторів.

Цікаво, що вже на початку його служби в Таганрозі, у жовтні 1913-го, з’явилося оголошення про літературне свято для учнів комерційного училища – ранок, присвячений байкам різних народів, – на якому байки мали читатися, зокрема, і українською мовою (котра в комерційнім училищі, звичайно, не викладалася).

Але справді багатим на події – і важливим для розуміння того, як ставиться російська влада до українства, – був рік 1914-й.

Того року на Дону, як і повсюдно в Росії, громадськість готувалася відзначити 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. У січні за ініціативою Олексія Левитського в приміщенні комерційного училища відбулися збори цінителів Великого Кобзаря, на яких йшлося про те, як організувати вшанування його пам’яті. Організатори склали програму свята. 25 лютого в міському театрі мав відбутися ювілейний літературно-музичний вечір, а для більш широких мас населення планувалося в один із наступних днів поставити силами аматорів п’єсу Шевченка “Назар Стодоля” [6].

Тим часом дійшли звістки про те, що Міністерство внутрішніх справ Росії розіслало обіжники, пропонуючи губернаторам і градоначальникам заборонити публічні вшанування Шевченка та всякі громадські збори з приводу цього ювілею. Це стривожило широку громадськість, а в Державній Думі почалися протести.

Шевченківський вечір у Таганрозі був відкладений на 4 березня. Очікувалося, що на заході “нариси про життя та поезію Т. Г. Шевченка прочитають директор комерційного училища О. А. Левитський та інспектор чоловічої гімназії Д. П. Дроб’язко; вірші Т. Г. Шевченка прочитають Ф. Ф. Борисенко, П. М. Попов, Г. Г. Мороз та інші. Для виконання музичних номерів буде запрошена група співаків із Катеринодара... Хорова частина

² А насправді була ще й більшою. Перепис обліковував населення за рідною мовою, а отже, до цього відсотку не потрапили ті українці, для яких рідною мовою була російська.

доручена В. Г. Молла, котрий уже розпочав репетиції. В концерті візьме також участь кращий із сучасних кобзарів-бандуристів п. Кучугура-Кучеренко» [7].

Однак Шевченківські урочистості так і не відбулися. Таганрозький поліцмейстер заборонив виконувати на ювілеї хор на слова Шевченка «Заповіт» і вірш Галини Комарівни, присвячений поету. А соборний протоієрей М. Знаменський не погодився правити по Шевченкові панахиду. Тому організатори святкувань, передбачаючи ще й нові перепони, постановили відмовитися від влаштування публічних акцій і від намірів стосовно запрошення виконавців з інших міст.

Проте відомий слобожанський бандурист Іван Кучугура-Кучеренко до Таганрога все ж таки приїхав. І в комерційному училищі був влаштований «вечір українських дум», нібито не пов'язаний безпосередньо з ювілеєм Шевченка. Насправді вечір був частиною тієї ж програми врочистостей. У газеті про нього писалося так: «5 березня товариство допомоги незаможним учням Таганрозького комерційного училища влаштовує в залі цього училища вечір українських дум у виконанні відомого кобзаря-бандуриста Ів. Кучугури-Кучеренка. Бере участь хор аматорів під орудою В. Г. Молла. Директор училища О. А. Левитський прочитає про українські народні думи та про кобзарів-співців. Чистий збір піде на користь товариства» [1]. Вечір таки відбувся в залі училища 5 березня, і послухати бандуриста прийшло стільки людей, що багатьом не вистачило місць. Майстерність сліпого співця зачарувала слухачів, а розповідь Олексія Левитського про «походження, характер і зміст козацьких дум, цих чудових творів народного епосу», зробила більш зрозумілими для аудиторії співи давніх часів [2].

А ще 1914 року в комерційним училищі в Левитського з'явився новий колега і однодумець: до Таганрога з Кубані перебрався Степан Постернак³, уродженець Чернігівщини, свідомий українець. Він став викладати в училищі історію та російську мову і разом з Олексієм Августовичем почав брати участь в усіх українських заходах.

1916 року до Таганрога знову приїхав Кучугура-Кучеренко. За його участю 21 листопада в приміщенні комерційного училища відбувся ще один вечір українських дум і пісень на користь «Товариства для відкриття народних бібліотек у Таганрозі». Уславлений

бандурист виконував для численної публіки українські пісні, а Олексій Левитський і Степан Постернак давали необхідні історичні пояснення [13].

Тими ж днями Левитський виступив і перед солдатами, котрі йшли на поправку і для яких у місті влаштовувалися спеціальні культурні розваги. Темою його виступу знову була українська минувшина і пісенна спадщина українського народу: «У педагогічному музеї відбулося чергове читання для солдатів слабосильної команди за дуже цікавою програмою. О. А. Левитський сказав кілька слів про Запорожжя та кобзарів, а запрошений п. Левитським кобзар І. І. Кучугура-Кучеренко чудово виконав кілька музичних номерів» [15].

Наступного 1917 року після перемоги Лютневої революції в Донській області почався різкий підйом українського руху. За короткий час утворилося багато українських організацій політичного і культурно-просвітнього характеру. Рух охопив місцевих українців, біженців, солдатів запасних піхотних полків і навіть українців з числа військовополонених австро-угорської армії, а головними його центрами стали Ростов, Таганрог і Новочеркаськ.

Провідна роль у зорганізуванні таганрозької української громади належала Олексію Левитському. У березні в пресі з'явилось оголошення: всіх українців, котрі цікавилися майбутнім об'єднанням, закликали звертатись у комерційне училище до Степана Постернака або Олексія Левитського [12]. А на початку квітня газета повідомила про створення в Таганрозі української організації: «Днями в комерційному училищі відбулися перші організаційні збори місцевих українців. Брало участь більше 100 осіб. Ухвалено зорганізуватися в товариство «Громаду», метою якої є сприяння українському народові для якнайширшого використання нових умов життя – в його економічному і культурному розвитку. Обрано комітет, до складу якого ввійшли представники від місцевої інтелігенції, від офіцерів, солдатів та від учнів. Головою комітету обраний О. А. Левитський, товаришем⁴ С. П. Постернаков, секретарем В. П. Воцько, скарбником І. М. Койнаш. Делегатом на київські українські з'їзди – педагогічний і всеукраїнський – обраний С. П. Постернаков. Комітет узявся до створення бібліотеки й читальні» [10].

³ Удонських газетах і довідкових виданнях того часу його прізвище подається як «Постернаков» або «Пастернаков».

⁴ Тобто заступником голови.

У цей бурхливий історичний період багато помітних українських діячів, котрі жили тоді на Донщині, почали від'їжджати в Україну, де швидко розгортався процес національного відродження, йшла побудова української держави й національної системи освіти. Зокрема, 1917–1918 року з Ростова від'їхали мовознавець Євген Тимченко, історик і археолог Василь Данилевич, отримав запрошення на пост товариша міністра фінансів України Степан Перепелиця. Поїхав із Таганрога і Степан Постернак. На батьківщині він продовжив педагогічну діяльність, а через кілька років очолив Усенародну бібліотеку України при Всеукраїнській Академії наук.

Наприкінці навчального року, у травні 1917-го, стало відомо, що Олексій Левитський також отримав призначення на посаду директора Полтавського учительського інституту. Відбув він із Таганрога до Полтави у вересні. Газета «Приазовський край» з цього приводу писала: «Від'їзд О. А. Левитського – велика втрата.

О[лексій] А[вгустович] поселився в Таганрозі лише кілька років тому і з перших же днів виявив себе як неабиякий педагог, чудовий лектор і значний громадський діяч. Він брав найпалкішу участь у всіх місцевих культурно-просвітніх товариствах, вносячи всюди широку ініціативу, безкорисливу працю і великі знання. <...>

Обраний міським самоврядуванням завідувачем міських початкових училищ, О[лексій] А[вгустович] зумів, за вельми несприятливих умов, відсутності коштів тощо, покращити справу народної освіти, забезпечити школи необхідними посібниками, запровадивши інститут шкільних лікарів, і т. ін.

М'який за характером, О[лексій] А[вгустович] відразу ж привернув до себе симпатії народних учителів.

Днями товариші по службі, учні, друзі і знайомі тепло й сердечно проводжали О. А. Левитського, який поїхав до місця нової служби» [5].

Так підсумувала донська газета роки, прожиті Олексієм Левитським у Таганрозі. А ми, на підставі розглянутих фактів, можемо відзначити і визначну його роль у сфері освіти й культури, і великий внесок в українську справу на Донщині.

Література

1. Вечер украинских дум // Приазовский край. – 1914. – 2 марта.
2. Вечер украинских дум // Таганрогский вестник. – 1914. – 7 марта.
3. Заявление А. А. Левитского // Таганрогский вестник – 1915. – 29 окт.
4. К выборам директора // Приазовский край. – 4 апр.
5. К отъезду А. А. Левитского // Приазовский край. – 1917. – 20 сент.
6. К столетию со дня рождения Т. Г. Шевченко // Приазовский край. – 1914. – 29 янв.
7. К чествованию Т. Г. Шевченко // Утро юга. – 1914. – 22 февр.
8. Левитский А. Из студенческих воспоминаний: Памяти А. И. Кирпичникова и А. И. Маркевича, профессоров Новороссийского университета // Вестник воспитания. – 1906. – № 8. – С. 110, 112.
9. Лекция о музеях // Таганрогский вестник. – 1913. – 30 дек.
10. Собрание украинцев // Приазовский край. – 1917. – 7 апр.
11. Список населенных мест Области войска Донского по первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года. – Новочеркасск, 1905. – Ч. 1. – С. 606–607; Ч. 3. – С. 2, 7.
12. Среди украинцев // Приазовский край. – 1917. – 24 марта.
13. Украинский вечер // Приазовский край. – 1916. – 24 нояб.
14. Формуляр А. А. Левитского // Приазовский край. – 1913. – 29 марта.
15. Чтение для солдат // Приазовский край. – 1916. – 24 нояб.

